

تفیل جامعه‌شناختی در بستر تاریخ

جامعه‌شناسی تاریخی نظریه‌های متفکرین مسلمان

«جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی نزد متفکرین مسلمان»

دکتر ح.ا. تنهایی

انتشارات بهمن برنا

تهران، تابستان 1383

سری مجموعه‌ی تخیل جامعه‌شناسی در بستر تاریخ: X

جامعه‌شناسی تاریخی نظریه‌های متفکرین مسلمان:

«جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی نزد متفکرین مسلمان»

مؤلف: دکتر حسین ابوالحسن تنهایی

ناشر: انتشارات بهمن برنا

حروف‌چینی: ایلپا

صفحه‌آرایی:

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: بهمن

چاپ اول: تابستان 1383

تیراژ: 1500

121

این مجموعه به پیشگاه عزیز پدر روحانی و استار ربانی ام
حضرت دکتر نور علی تابنده روحی و جسمی له الفدا تقدیم می گردد.

فقیر ح.ا. تنهایی

فهرست اجمالی مطالب

مقدمه‌ی ناشر

فهرست مطالب

پیشگفتار

مقدمه‌ی نظری: جامعه‌شناسی تاریخی جنبش‌های مسلمانان
بخش یکم: جامعه‌شناسی تاریخی جماعت و جنبش‌های اجتماعی

فصل اول: مکتب اهل تشیع: راهیان

فصل دوم: جماعت‌های شورشی: واماندگان

فصل سوم: جنبش اجتماعی شعوبیان

فصل چهارم: جنبش اجتماعی معتزلیان

فصل پنجم: جنبش اجتماعی اشاعره و هجرت غزالی

فصل ششم: مکتب اهل تسنن

بخش دوم: چشم‌اندازهای انسان‌شناختی

فصل هفتم: زمینه‌های مردم‌نگاری در سفرنامه‌ی ابن‌فضلان

فصل هشتم: زمینه‌های مردم‌نگاری در سفرنامه‌ی ابن‌حوقل

فصل نهم: زمینه‌های مردم‌شناسی در «تاریخ مسعودی»

فصل دهم: زمینه‌های مردم‌شناسی تطبیقی در شرح ابوریحان

بخش سوم: چشم‌اندازهای جامعه‌شناختی

فصل یازدهم: زمینه‌های جامعه‌شناسی تفهیمی در شرح فارابی

فصل دوازدهم: زمینه‌های روش‌شناسی پدیدارشناختی در شرح بوعلی

فصل سیزدهم: زمینه‌های جامعه‌شناسی در «مقدمه»ی ابن‌خلدون

بخش چهارم: چشم‌اندازهای معاصر انسان‌شناختی

فصل چهاردهم: زمینه‌های مردم‌نگاری سیاسی در سیاحت‌نامه‌ی ابراهیم‌بیگ

فصل پانزدهم: زمینه‌های روش‌شناختی فرهنگ عامه (فولکلور)

در «نوشته‌های پراکنده‌ی» هدایت

فصل شانزدهم: زمینه‌های مردم‌شناسی انتقادی در شرح آل‌احمد

فصل هفدهم: زمینه‌های اصلاح‌گرایی دینی و جامعه‌شناختی در متفکرین معاصر

زمینه‌های اصلاح‌گرایی در ادیان

بنیادها و نهادهای دینی

شبهه‌ی انتساب فراموشخانه به اسلام: ماسینیون، راین و روحانی در برابر امام خمینی،

مطهری و جوادی‌آملی

جمال‌الدین شریعتی و ابهامات موجود

شریعتی در یک نگاه

میرزا فتحعلی در یک نگاه

کواکبی در یک نگاه

اصلاح‌طلبی دینی و هنری در یک نگاه

الف) اصلاحات علمی: احسان طبری، امیرحسین آریانپور

کارکرد و رسالت اجتماعی تصوف

ب) اصلاحات هنری: صمد بهرنگی، ساعدی، بیضایی، گلشیری، ملک‌الشعراى بهار،

پروین اعتصامی، میرزاده عشقی، نیما یوشیج، اخوان ثالث، احمد شاملو،

فروغ فرخ‌زاد و سهراب سپهری،

فهرست نمایه‌ها
فهرست تفصیلی مطالب
فهرست منابع فارسی
فهرست منابع انگلیسی
فهرست مطالب به انگلیسی
توصیه‌نامه‌ی پروفیسور بلومر

مقدمه‌ی ناشر

مجموعه‌ای که تحت عنوان تخیل جامعه‌شناختی در بستر تاریخ پیش روست حاصل سال‌ها تحقیق و تفحص و تدریس مؤلف دانشمند می‌باشد که در چهارده مجلد به طور جداگانه اما مرتبط نگاشته شده و در دست انتشار است.

بخشی از مطالب ارائه شده به صورتی مختصر، سال‌ها قبل در کتاب‌های «درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی» 1371 و 1374، «جامعه‌شناسی در ادیان» 1373، «سیزده جستار در تاریخ جامعه‌شناسی» 1373، «جامعه‌شناسی تاریخی اسلام» 1378 و «جامعه‌شناسی نظری اسلام» 1379، اثر همین مؤلف به چاپ رسیده و با استقبال دانشجویان و دانش‌پژوهان روبرو گردید. ضرورت در تغییر و تکمیل آن مباحث، منجر به تغییرات اساسی و ارائه‌ی مجموعه‌ی حاضر گردیده‌است.

دکتر تنهایی وابسته به حوزه‌ی جامعه‌شناسی تفسیری است. وی با تأثیر از مکتب بلومری و سنت جامعه‌شناسی رادیکال، و با بهره‌گیری از مجموعه نظریه‌های صاحب نظران و شارحین مطرح در نظریه‌های جامعه‌شناسی غرب، ضمن تنظیم مدل‌های تحلیلی نظریه‌های جامعه‌شناسی به صورت فرامکتبی به منظور کاربست آنها در تبیین و فهم مسائل اجتماعی، تلاش در ارائه تعاریفی بنیادین، مکتبی و فرامکتبی در جامعه‌شناسی و تحلیل‌های نظری و جامعه‌شناختی در این مجموعه دارد. این امر به خصوص در مجلد اول که به مثابه کلید و زیربنای کل مجموعه است به وضوح به چشم می‌خورد.

کتاب حاضر که جلد دهم این مجموعه را تشکیل می‌دهد، شامل یک پیشگفتار، چهار بخش و مجموعه‌ی فهرست‌های لازم می‌باشد. در مقدمه به شرح جامعه‌شناسی تاریخی جنبش‌های مسلمانان پرداخته و چهار بخش اصلی کتاب به ترتیب با عنوان‌های «جامعه‌شناسی تاریخی جماعت‌ها و جنبش‌های اجتماعی»، «چشم‌اندازهای انسان‌شناختی»، «چشم‌اندازهای جامعه‌شناختی» و «چشم‌اندازهای معاصر انسان‌شناختی» در پیش روی قرار دارد. آرمان و موضوع تحقیق نگارنده ارائه‌ی چشم‌اندازی تلفیقی از نظریات تفسیری و رادیکال و عرفان شیعی تحت عنوان جامعه‌شناسی تفسیری- عرفانی است. حاصل کوشش وی در مجلد پایانی این مجموعه به چاپ خواهد رسید.

انتشارات بهمن برنا

پیشگفتار

اعوذ بلطفه من قهره و لاحول و لا قوه الا به

سلام و سپاس و درود به پیشگاه مقدس حضرت ودود، و سلام و ادب به پیشگاه مکرم والیان و هادیان حضرت هو، به ویژه احمد(ص) محمود و علی(ع) عالی و فرزندان پاک او تا قائم و حجت او (عج) و به ویژه به محضر استاد ربانی و پدر روحانی حضرت حاج دکتر نورعلی تابنده روحی و جسمی له الفداء.

نگویم آب و گل است آن وجود روحانی بدین کمال نباشد جمال انسانی به هرچه خوبتر اندر جهان نظر کردم ه گویمش بتو ماند، تو خوبتر زانی مرا که پیش تو اقرار بندگی کردم واست گر بنوازی، وگر برنجانی ولی خلاف بزرگان که گفته‌اند، مکن بکن هر آنچه بشاید، نه هرچه بتوانی روان روشن سعدی که شمع مجلس تسنه هیچ کار نیاید گرش نسوزانی

آنچه پیش روی دارید جلد دهم از مجموعه‌ی «تخیل جامعه‌شناختی» است که به شرح جامعه‌شناسی تاریخی جنبش‌ها، جماعات و چشم‌اندازهای مختلف متفکرین مسلمانی می‌پردازد که نظریاتشان به شیوه‌ای در روال و فرایند نظریه‌های جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی پروریده شده است. قابل ذکر است که نظریات عرفای شامخ، با همین تأکید و در همین زمینه، و به دلیل وسعت بحث، در جلد بعدی یعنی جلد یازدهم از این مجموعه انشاءالله به زودی خواهد آمد.

اما چند شاخص مهم جهت انتخاب نظریه‌پردازان در این جلد مورد نظر بوده است که ذکر آنها به نظر لازم می‌آید. اولین آنها مسلمان بودن نظریه‌پرداز بوده است. روشن است که اعتقادات باطنی و قلبی افراد برای هیچ کس آشکار نیست و ادیان نیز اقرار ظاهری را ملاک دانسته و اصل را بر درستی ظاهری می‌دانند، مگر خلاف آن ثابت شود. بنابراین همان دین و مذهب اسلام شناسنامه‌ای افراد مبنای انتخاب بوده است. از جهتی چون «در هیچ سری نیست که سّری ز خدا نیست» حمل اسلام بر همه‌ی افراد جامعه‌ی مسلمین انشاءالله رواست.

دومین شاخص تشخیص تخیل جامعه‌شناختی و توجه به مفاهیم و اصول جامعه‌شناسی و انسان‌شناسی در نظریات متفکرین بوده است. بنابراین کسانی انتخاب شده‌اند که از نظر نگارنده بیشترین نزدیکی با مسائل و مفاهیم این رشته را در مباحث خود مطرح نموده‌اند.

سومین شاخص، خصلت نقادی در آثار متفکرینی است که از بیان انگاره‌های تقلیدی و تکراری پرهیز کرده، و به نکات تازه، ناب و انتقادی پرداخته‌اند. همین تمایل گاه شبهاتی درباره‌ی باورهای قلبی آنان نیز بوجود می‌آورده است، به ویژه درباره‌ی متفکرینی که در بخش چهارم مطرح شده‌اند. ماهیت تاریخ جدید و تماس و برخورد با تمدن صنعتی، تغییراتی را در نگرش روشنفکران بوجود می‌آورد که صورت مسئله‌ی تفکر قدیم و جدید را از هم جدا کرده، و شهادت و صراحت گفتاری متفکرین معاصر را در نقد آداب فرهنگی شدت می‌بخشد. بنابراین نباید انتقادهای مختلف متفکرین که بیشتر متوجه‌ی رفتارهای دینی و آداب خرافی بوده‌است را به انتقادهای عمومی آنان علیه دین حمل کرد.

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

ساختار این جلد در یک مقدمه و چهار بخش تدوین گردیده است. در مقدمه به مفاهیم و قوانین جامعه‌شناختی جنبش‌های اجتماعی پرداخته شده است. بخش یکم در شش فصل به شرح گذار مقدماتی تفکیک‌یافتگی جنبش‌های اجتماعی دینی آغازین و چگونگی تکوین نظریات آنها می‌پردازد. بخش دوم در چهار فصل تنظیم شده است و به بررسی آن دسته از متفکرین نخستینی پرداخته است که به تخیل انسان‌شناختی نزدیک بوده‌اند. بخش سوم، حاوی سه فصل، به تخیل جامعه‌شناختی و روش‌شناختی موجود در نظریه‌های متفکرین متقدم پرداخته است. و سرانجام در آخرین بخش یعنی بخش چهارم، که آن هم در سه فصل تدوین یافته‌است، به سه گونه تلاش و نزدیکی متفکرین معاصر به تخیل انسان‌شناختی اشاره رفته

است. امید است که این تلاش بی‌مقدار از نظر علاقه‌مندان به جامعه‌شناسی نظری با دیدی بزرگوارانه و نقدی منصفانه نگریسته شود.

در خاتمه از تلاش حروف‌چینی ایلیا در دقت و حوصله‌ی لازم برای انجام کار، از سعی بی‌دریغ دوست دانش‌پژوه جناب آقای شاپوری که در بازخوانی و اصلاح متن، مثل همیشه یاری رسان بوده‌اند و مسئولین محترم چاپ بهمن و انتشارات بهمن برنا، جناب آقای مطیر و آقای شاپوری که زحمت چاپ و نشر این مجلد را به عهده گرفته‌اند، سپاسگزارم.

فقیر ح. ا. تنهایی

دوازدهم اردیبهشت 83

مصادف با یازدهم ربیع‌الاول